

A romániai német történetírás időszerű feladatairól

A Brassóban megjelenő KARPATEN-RUNDSCHAU című hetilap idei 3. és 4. száma négyoldalas ismertetést közöl arról a januári kerekasztal-értekezletről, amelyen ismert nevű szakemberek bevonásával alaposan megvitatták a hazai németek történetének megírására irányuló jelenlegi törekvések egybehangolásának módozatait. A megbeszélésen olyan elismert szaktekintélyek vettek részt, mint Demény Lajos, a bukaresti Nicolae Iorga Történeti Intézet Nemzetiség-történeti Osztályának vezetője, Lőrincz László, a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetének aligazgatója, Kurt Horedt, Gustav Gündisch, Carl Göllner, Maja Philippi, Michael Kroner, Gernot Nussbächer és mások.

A résztvevők kivétel nélkül hangoztatták a romániai németek történetét tárgyaló tudományos munka megírásának rendkívüli fontosságát, nemcsak a nemzetiség önismerete, hanem az egész ország múltjának teljes megismerése szempontjából is. Többen említették, hogy hiányoznak a forráskiadványok, egyes történeti korszakok teljesen elkerülték a kutatók figyelmét, nincs olyan bibliográfiai központ, amely nagyban segíthetné a munka előrehaladását, s végül rátapintottak az egyik legfájdalmas pontra: a fiatal kutatók hiányára. Főleg a középfokú történelem-oktatás hibái kerültek itt terítékre, a történeti-honismereti szakkörök hiánya — ezzel magyarázható ugyanis, hogy a humán érdeklődésű fiatalok a liceum elvégzése után csak elenyésző számban jelentkeznek egyetemünk történelem vagy filozófia szakjain felvételi vizsgára; többségük ehelyett inkább a filológiát választja.

Mind a szászság, mind a svábok történetírásában rengeteg a pótolnivaló. A teendők sürgetése miatt egyes felszólalók azt javasolták, hogy a romániai németek múltjának szintézisét felölelő mű megjelenése előtt ki kellene adni egy népszerűsítő szintű, a legszélesebb olvasóközönségnek szánt munkát, amely rövid idő alatt elkészülhetne, s bizonyos mértékben pótolhatná a jelenleg mutatkozó hiányt. Ezt a kiadványt könnyen össze lehetne állítani, hiszen az utóbbi években számtalan olyan írás jelent meg a különböző hazai német lapok (*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, *Neuer Weg*, *Karpaten-Rundschau*) hasábjain, amelyek eredeti adatokat közölnek a legkülönbözőbb történeti korszakokból. Egy további javaslat szerint ki kellene adni a romániai németek történetét az adatok tükrében; ez a munka a később megjelenendő nagy szintézis hasznos előzménye, váza lehetne.

A kerekasztal-értekezlet résztvevőinek véleménye szerint egyre több lehetőség van a részlettanulmányok közzlésére. Itt nemcsak a folyóiratok megnövekedett érdeklődésére és támogatására kell gondolni, hanem olyan publikálási lehetőségekre is, mint például a különböző múzeumok évkönyvei vagy történelmi, néprajzi monográfiák. Ezzel kapcsolatban bíráló észrevételek is elhangzottak. A *Tara Birsei* (Barcaság) címmel nemrég megjelent monográfia történeti részében, a XVI. század tárgyalása során, a szerzők meg sem említik annak a Johannes Honterusnak a nevét, aki a humanizmus előfutára volt hazánknak ebben a térségében. Ugyanebben a műben — egy másik hozzászóló véleménye szerint — nem vették figyelembe a XIII—XIV. század történetéről szóló részben a nemzetiségi vonatkozásokat. Elhangzott tehát az a javaslat, hogy a történeti művek kidolgozásakor vegyék figyelembe az összes itt élt nemzetiségeknek a hozzájárulását a közös anyaföld anyagi és szellemi kincseinek gazdagításához. Ez azonban csak úgy érhető el, ha a román, német és magyar történészek együttes erőfeszítésével, közös

munkájával vesszük számba múltunk örökségét. Ebben a vonatkozásban eddig is születtek jó eredmények, hiszen román és magyar szakkutatók egyaránt foglalkoztak a hazai németiség történetének egyes problémáival, s munkájuk eredményét közzé is tették; mégis hasznos lenne — hangzott az egyik vélemény —, ha hamarosan összehívják a hazai történészek országos konferenciáját, s ott tágabb keretek között vitatnák meg a jelen megbeszélésén felvetett kérdéseket. Egy ilyen vita a továbbiakban gyümölcsöztethető szempontokat vehetne fel, elősegíthetné az egész ország történelmének kutatásában felmerülő kérdések tisztázását.

Nem hagyhatók figyelmen kívül az a tény — hangsúlyozták többen a megbeszélés résztvevői közül —, hogy a szakember-utánpótlás egyike a legsürgősebben megoldandó feladatoknak. Itt elsősorban a közép- és felsőfokú oktatás megjavítására utaltak, de arra is, hogy múzeumainkban több német történezt lehetne alkalmazni, akik bekapcsolódhatnak ebbe a nagyarányú kutatótevékenységbe.

Néhányan felvetették azt a gondolatot, hogy a romániai németek történetének szintézise nem foglalkozhat csupán az erdélyi szászok és a bánsági svábok múltjával, hiszen hazánk területének egyes részein más német népességcsoportok is éltek és élnek (Szatmár vidékén, Máramarosban, Dobrudzsában, Moldvában stb.). Ezek történetével is foglalkozni kellene a tervezett összefoglaló műben.

A kerekasztal-megbeszélést rendező folyóirat főszerkesztője, Eduard Eisenburger, a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának elnöke zárószavaiban megállapította, hogy megvannak a szükséges erők az igényes összefoglaló mű kidolgozására. A vita első konkrét eredménye, hogy megbízták Michael Kroner történészt a munka tematikai vázlatának kidolgozásával; ezt március végéig eljuttatják a Nicolae Iorga Történeti Intézetnek. Ezzel megtették az első lépést, amelyet majd rendszeres, kitartó munkának kell követnie, hogy a tervből valóság legyen: a romániai német lakosság évszázados történetének áttekintése a kezdetektől napjainkig.

R. J.

ÉRTHETŐEN A FELFOGHATATLANRÓL (Résistance unie, 1972. IV.)

Az 1951-ben alapított Ellenállók Nemzetközi Szövetségének (FIR — Fédération Internationale des Résistants) negyedevenként megjelenő francia nyelvű folyóirata vitára bocsátotta Paul Matussek nyugatnémet orvos — a maga nemében első — ankétját a náci koncentrációs táborokban elszenvedettek utóhatásairól.

Klaus Maase mérnök (aki „a 967. sz. häftling“-ként írja alá cikkét) elismeri ugyan Matussek vállalkozásának jó néhány érdemét, de alaposan átgondolt szempontok szerint kifogásolja az ankét módszerét, a szerző több következtetését.

Maase mindenekelőtt megkérdőjelezi a téma elvont, „tisztán intellektuális“ megközelítésének lehetőségét. A munkatársak, akik kérdőívvel felkeresték az „alanyokat“, többnyire nem egykori deportáltak. Vajon felfoghatja, átérzeheti-e a koncentrációs táborok atmoszféráját az, aki sohasem „élt“ abban a különös, leírhatatlan világban? Általában feltűnő, hogy mennyivel kevesebbet mesélnek „élményeikről“ a deportáltak, mint például a frontharcosok. A megkérdezettek közül többen ez esetben is megtagad-

ták a választ, emlékeik elmondását. „Semmiiben sem szenvedek hiányt“; „Egészséges vagyok“; „Semmi olyat nem mondhatok, ami fontos lehetne az önök ankétja szempontjából“ — mondták. Maase szerint téves Matussek nézete, amely szerint az ilyen típusú tagadó válaszokból a megkérdezettek legalábbis egy részének testi-lelki egészségére lehetne következtetni. A zárkózott, introvertált deportáltak esetében a válasz megtagadásának a ténye önmagában is szimptomatikus. A 219 személyből össze tevődő „minta“ reprezentatív jellege is kétségbe vonható. Hétmillió deportáltból egymillió maradt életben; s a lágeretek rezsimjét a maga egyéni módján külön-külön szenvedte el mindenki.

Matussek arra a következtetésre jutott, hogy a politikai okok miatt deportáltak lágerbeli munka- és életkörülményei a többiekénél valamivel kedvezőbbek voltak. „A politikai foglyok és a vallási hovatartozásuk miatt üldözöttek nem éltek állandó halálfélelemben. Sokan közülük többé-kevésbé fontos posztokat foglaltak el a häftlingeek autonóm szervezeteiben, s így lehetőségük volt segíteni egymást.“ A faji okokból deportáltak — úgymond — különböző népekhez, különféle társadalmi osztályokhoz tartoztak, hitük szerint sem voltak homogének. „Amorf tömeg“, amelynek együvé tarto-

zási érzése — Klaus Maase szerint — még a nehéz közös sorsban is sokszor problematikus volt. Viszont a tudatosan nemzetközi politikai célokat hirdető harcos szelleműek lelkiileg könnyebben beilleszkedtek a légerek nemzetközi közöségébe, s internacionalizmusuk meghatározó volt a nem politikai okok miatt deportáltakhoz való viszonyulásukban is.

Elégtelennek minősül a „koncentrációs szindróma” jelentőségének az elemzése is. A fizikai és lelki alkatok különbözőségei, az életbenmaradás akarásában oly fontos morális tényezők statisztikailag kimutathatóan. Jelentős nemzetközi irodalom bizonyítja a túlélők utólag, korai öregedésben és csökkent munkaképességben minden esetben megnyilvánult testi és lelki károsodásait. A szerző szerint e bizonyított tények konzekvenciáit még a nyugatnémet jóvátételi szervek sem veszik kellőképpen figyelembe.

PIERRE DE BOISDEFRE-REL BUKARESTI BESZÉLGETÉS (Steaua, 1973. 1.)

A kéthetenkénti megjelenésre áttért kolozsvári folyóirat jóval több érdekeséget kínál, mint korábban. Idei első számában négy oldalt szentel a Petőfi-évfordulónak (két új Petőfi-fordítás mellett többek között Beniuc, Balogh Edgár, Aurel Rău cikkeit olvashatjuk itt), elfelejtett Argezi-szövegekről ad hírt, és természetesen tág teret biztosít a kortárs román irodalom új termésének. A *Steaua* következetes világirodalmi tájékoztatójának bizonyossága Constantin Crișan Pierre de Boisdefre francia irodalomtörténésszel és regényíróval készített interjúja, akinek jelenkori francia irodalomtörténetét (a 7. kiadást!) épp a közelmúltban fordították le román nyelvre, a bukaresti Univers kiadó megbízásából.

A beszélgetés során a neves szerző (aki „civilben” diplomata, s ezúttal is kifejtette véleményét az irodalmárok „intellektuális gettójáról”) mindenekelőtt az irodalomszociológiával kapcsolatos kérdésekre válaszolt részletezően. Pierre de Boisdefre nem tagadja, hogy az irodalomkritikus és irodalomtörténész szükségyszerűen többé-kevésbé szociológiát is művel, amennyiben az irodalomtörténet az olvasóközönség története is, vagyis a művek elemzését nem lehet függetleníteni a társadalmi közegtől. Ebben a tekintetben Franciaországban az utóbbi időszakban jelentős dolgok történtek; megemlíti a Sorbonne professzorának, Ray-

mond Picard-nak a Racine-monográfiáját és Lucien Goldmann tevékenységét. Mégis, meggyőződése szerint az irodalomszociológiát még ezután kell megtehermenteni mint tudományt; össze kellene gyűjtenie s összegeznie valakinek, amit eddig egy-egy részterületen elérték. Pierre de Boisdefre számára továbbra is rendkívüli fontosságú az esztétikai közélet jelenléte az irodalomtörténeti munkában, és ezt szétválaszthatatlannak tartja az etikától.

Író és olvasó viszonyát boncolgatva, a francia irodalomtörténész a művészi intuíción meghatározó voltát hangsúlyozza, s az igazi író intuícióját szembeállítja egyes szerzők közönségre kacsintó „utilitarizmusával”. Az esszé felülkerekedéséről a regénnyel szemben úgy vélekedik, hogy ez egyrészt az irodalom megnövekedett szerepének következménye, vagyis annak, hogy a mai irodalomkritika jobban kötődik az alkotáshoz, másrészt a kritika „keveltségének” tulajdonítható, amellyel versenyre kel a szép-irodalmi alkotással. Pierre de Boisdefre szerint azonban az esszé mégsem helyettesítheti az irodalmi alkotást.

AZ ELSŐ MAGYAR DIGEST (Látóhatár, 1972. 1.)

A múlt év decemberében bocsátotta útjára a budapesti Akadémiai Kiadó első, mindmáig csak más nyelvű mintákból ismert típusú, tallózó folyóiratát, amely műfaj-megjelölése szerint ezután havi rendszerességgel ad „válogatást a magyar kulturális sajtóból”. Szabolcsi Miklós főszerkesztő, Czine Mihály főszerkesztőhelyettes és Agárdi Péter szerkesztő jegyzi a bizonyos programjelzőnek szánt összeállítást. Vers, novella, tanulmány, művelődéspolitikai jegyzet, vitaanyag, könyv- és képzőművészeti kiállítás-kritika a *Kortárs*, *Új Írás*, *Tiszatáj*, *Jelenkor*, *Kritika*, *Népszabadság*, *Magyar Ifjúság*, *Népművelés*, *Társadalmi Szemle*, *Valóság* hasábjairól, Ágh Istvántól Tamkó Sirtó Károlyig, Juhász Ferencről Király Istvánig, Kertész Ákostól Mesterházi Lajosig — képviseli azt a széles skálát, amelyet a magyar digest első száma átfog. (A szerkesztőségi beköszöntő az 1973. januári számtól válogatott cikkbibliográfiát ígér.)

Szerzők, folyóiratok és műfajok felvillantásánál többet mond azonban néhány — lényegében összehangzó — gondolat, a *Látóhatár* (eredetileg a *Kortárs*, a *Jelenkor*, illetve a *Magyar Ifjúság*) három különböző közleményéből. Király

István tanulmánya (*Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség*) elemzően vezsi számba Ady életművének egy vonatkozását, a kurucos-szabadságharcos patriotaságot s ennek ideológiai konzekvenciáit; ime az irodalomtörténeti-eszmetörténeti összegezés: „Az *eb ura fakó, Ugo-csa non coronatnak* egy veszélyeztetett nép múltjában kiküzdött, idegenek számára érthetetlen, kevely kiáltását — forradalmi meg nem alkuvássá, hajthatatlansággá, mégis mondó daccá élve, érlelve — ő fordította le összemberi nyelvre. S ezt az internacionalizálást végezte el költészetében a hagyományos magyar, kurucos-szabadságharcos hazafisággal is.“ Hasonló költői hitvallást olvashatunk ki Bertha Bulcsu Juhász Ferencsel készített, igényes interjújából is. A kérdésre, hogy szocialista költőnek tartja-e magát, Juhász határozott igennel válaszol: „Szocialista költő vagyok. Ezt minden művem bizonyítja. Egész eddigi munkásságom és életem. És nemcsak az, hogy hiszek a szocializmusban. De hiszem azt is: a szocializmust segítem megvalósulni költészetemmel. Költészetem tartalmaival, költészetem világnézetével, költészetem élet-hítével. Költészetem szubjektivitásával. Én nem hiszek a tárgyiasságban, nem hiszek a mítosztalanságban, a múlt-nélküliségben, az érzelmi objektivitásban, az el-nem-kötelezettségben. [...] Az én szocializmusom: mindenben a teljesség akarata. És a hit abban, hogy ez kell és lehetséges. Hogy a népben és népemben van erő: a teljességre. Hogy: tudom: nem elégszik meg az olcsóságokkal, a kacatokkal, az áljósággal, a hamis áruval és hamis tudattal! Az én szocializmusom, mint Ady Endréé, Majakovszkijé, József Attiláé! Az ő hitük az én hitem is.“ Fiatal írók pedig a hetvenes évek Gyulához intézett levelükben arról a felelősségről beszélnek, amelyet Illyés műveiből tanultak: „... a nemzedékből igazi közösséget kovácsolni. A legeszméletöb-ben éppen az Ön műveiből tanulhattuk meg, hogy a társadalom fejlődésében az író legfőbb kötelessége a közösségi kötelek erősítése. S itt minden rendű és rangú közösségről szó van: a két-személyestől az egész emberiséget magába foglalóig. [...] az emberiség nevében csak úgy beszélhetünk, ha nem feledjük magyarságunkat, magyarságunk nevében pedig úgy, ha nem feledjük emberiség-hez tartozásunkat.“

A *Látóhatár* szerkesztői nem konkurencia-harcot hirdetnek a folyóiratukat tápláló lapok ellen; bíznak benne, hogy tallózásuk „talán a többieknek is új olvasókat fog toborozni“.

A KÓRHÁZI BETEG JOGAI (Newsweek, LXXXI. 4.)

Bonifacio Padilla, East Bronx-i (New York) nyolcvannégy esztendőes lakos komoly szívbántalmakkal került a nagyon híres Mount Sinai kórházba, ahol az első napokban betegsége súlyosbodott, mert a kórház környezeti ártalmait számos, kínos érzetet kiváltó tényező már-már elviselhetetlenné fokozta. Padilla nem tud angolul, nem értette, mit tárgyalnak esetről az ágy köré sereglett orvosok. Megrémítették a kórteremben zümmögő monitorok, a mellkasára szalaggal ráerősített elektródok. S annyiszor szúrtak tűt a vénájába, hogy attól tartott: elvérzik. Nagyon elhagyottnak érezte magát, s könnyekre fakadt, amikor a nyelvi nehézségekre is belefáradt ápolónők már csengetéseit sem méltatták figyelemre.

De minden megváltozott, mihelyt megjelent Ruth Ravitch asszony, a kórház bérlistán szereplő „mentőangyala“, hivatalos besorolása szerint „a betegek képviselője“. Ravitch asszony először is a betegágyhoz szalasztotta Millie Sanchez, spanyolul tudó asszisztensnőjét. S — miután megfeddte a lelkiismeretlen nővéreket — a tolmács segítségével türelmesen elmagyarázta a monitor és a vérvisz-gálatok értelmét. Padilla hamarosan felvidult: „Nem félek többé, mert már értem, miről van szó.“

Noha a egyesült államokbeli kórházak technológiája valóban magas fokú, s az egészségügy személyzete kitűnően képzett, a kezelés sok esetben ijesztő, rideg, emberileg lealacsonyító az amúgy is kiszolgáltatott páciens szempontjából. Ezt most már mind több kórház vezetősége felismeri, s igyekszik kiküszöbölni a hibát. Sok kórházban a betegek kis könyvecskéket kapnak, amelyek felvilágosítják őket kórházi jogaikról. Az Amerikai Kórházak Társulata el is készítette *A betegek jogairól* című kiadványát.

A könyvecske főként a következőket hangsúlyozza: a hatékony kezeléshez való jogot; a beteg jogos igényét arra, hogy udvariasan bánjanak vele, alapvető jogát ahhoz, hogy esetről, állapotáról, betegségéről kérésére számára érthető stílusban felvilágosítsák, az alkalmazandó kezelés minden fajtájához kifejezett beleegyezését kérjék, a magánéletét a kórházi körülmények közepette is tartsák tiszteltben, s a kezelést akár vissza is utasíthassa (még abban az esetben is, ha ez az öngyilkossággal egyértelmű).

A leghatékonyabb módszernek azonban a „képviselők“ alkalmazása tűnik. Nem

érdektelen, hogy e „képviselők“ színre lépését a fogyasztók védelméért, illetve a polgári jogokért folyó mozgalom egyik „hajtásának“ tekintik. A néger negyedekben például előszeretettel alkalmaznak színes bőrűeket, s nem egy „képviselő“ kerül ki azok soraiból, akik valamikor hosszabb időt kényszerültek kórházban tölteni, majd gyógyultan távoztak. „Másképpen lát mindent az ember, aki hosszabb ideig csüngött a sztetoszkóp másik végén...“ Feladataik sorába tartozik a kórházból kikerültek egészségügyi problémáinak további szem előtt tartása is.

Az orvosok kezdetben bizalmatlanul fogadták az újítást, jogaik megsértésének lehetőségét látták benne; nagy felelősségüket senkivel sem kívánták megosztani, hiszen ha baj támad, úgyis csak őket okolják. De most már állítólag meggyőződtek „a kórházi demokrácia intézményesülésének“ hasznáról, s nem bánják, ha van, aki hivatásszerűen figyelmezteti őket annak a fontosságára, hogy teendők „humán“ vonatkozásait is szüntelenül tiszteletben tartásák.

ENZO PACI FILOZÓFIAI SZEMLELETE (Književne novine, 1972. XI. 1.)

A milánói egyetem tanára, az Aut-Aut folyóirat szerkesztője, Enzo Paci olasz filozófus egyike azoknak a mai gondolkodóknak, akik alkotó jellegű bölcséleti összegezek révén jutnak egy korszerű, tehát mind pontosabb, tudományosabb és humánusabb világnézet birtokába. Paci előbb az egzisztencialista filozófiához közel álló felfogás híve volt, amit ő maga relacionizmusnak nevezett. Eszerint a reális létet lényegében a szűkséglet és fogyasztás jellemzi, s így az nem önmagáért és önmagából van, hanem mindig mint azok függvénye. E kezdeti tájékozódás után, közvetlenül a második világháború előtt, saját szemléletének kialakításával párhuzamosan megkísérelti a fenomenológus Husserl gondolati rendszerének újszerű értékelését, minthogy az ilyen irányú addigi törekvéseket nem tekinti igazi kritikai megközelítésnek. Paci szerint a német filozófus későbbi műveiben korunk bírálatait nyújtja, mivel azonban nem puszta azokkal a belső, elvont bölcséleti kérdésekkel foglalkozik, amelyeket a filozófia önmagának tesz fel, hanem kutatja a tudomány valódi, emberi jelentőségét, időszéri rendeltetését, a történelem értelmét, az

egyén felelősségét és életének a közösség keretében feltáruló, valódi lehetőségeit. Husserlnek a modern ténytudományokra vonatkozó objektív kritikája és Marxnak az elvont polgári tudományt — főleg a politikai gazdaságtant — elutasító álláspontja közötti formális hasonlóság alapján Paci a marxi szemlélethez közeledik, amelyben korunk legmélyrehatóbb bírálatait látja. Hasonlóságot fedez fel a husserli szubjektum fontosságának elismerése, minden szellemi tevékenységnek az „élet világát“ szolgáló feladata, valamint a marxi elidegenedés- és fétiselmélet közt, amely az egyénnek hitelesen humánus létezését biztosít a történelemben. Ezekben látja Paci a két filozófiai rendszer termékeny találkozásának lehetőségét, anélkül azonban, hogy azonosnak minősítené jelentőségüket.

Mindkét szemlélet lényegét a praxis, a gyakorlat szempontjából hasznosítva, Paci a valódi tudományosság eszméjét az ésszerűségben és a tiltakozásban fedezi fel. Ezt tartja az élet értelmének. Az ismertetés szerzője, Milan Damjanović külön felhívja a figyelmet az egzisztencialista filozófia egykori hívének arra a kritikai felismerésére, hogy az emberi létezés nem korlátozható csupán az értelemre, és a filozófia sem egyetlen zárt rendszerre. A megismerésnek ugyanis szigorúan megalapozottnak, módszerében és következtetéseiben átgondoltnak és célszerűnek kell lennie.

Az emberiség gondolatának ez a tudományos értelmezése, a filozófia így lesz átfogó jellegű s a világ átalakításának tudománya, s így kap a bölcséleti értelemben vett létezés emberi hiteleséget. De éppen Husserl tételei alapján veti fel Paci azt a kérdést, hogy miért torpant meg ez a filozófia, amelynek pedig meg kell alapoznia az egyes tudományágakat, s meg kell teremtenie a tudományos kozmosz egységét és az új humanizmus világát. Ez a megtorpanás szerinte összefügg a modern tudományoknak ténytudománnyá egyszerűsödésével, vagyis emberi értelmük elvesztésével. Ahogyan eddig az emberiség megalkotta a maga filozófiáját, lényegében kívül maradt a cselekvő humanizmuson. Most azonban a fáradozások arra irányulnak, hogy az emberi közösség a filozófiára alapítsa fönmaradását. Csak e „hiteles ésszerűség“ alapján érthető meg elsősorban, hogy miért várja el Husserl — s természetesen Paci is — a filozófusoktól, hogy az „emberiség tisztségviselői“ legyenek.

A husserli eszmerendszert a marxista nyitottsággal egyesítve, Paci arra a meg-

győződésre jut, hogy a fenomenológia tulajdonképpen az emberiség önmegismerését segíti elő. Amennyiben tehát ma a filozófia általában lehetséges, akkor végső soron az a feladata, amit — Paci szerint — a fenomenológia is teljesít: hogy utat nyisson az emberi hitelességeknek.

MARXISTÁK ÉS „FRANKFURTIÁK“ (Társadalmi Szemle, 1973. 1.)

Múlt év szeptemberében Budapesten az MTA Filozófiai Intézete konferenciát szervezett, amely több szocialista ország filozófusainak részvételével megvitatta, és megpróbálta értékelni a „frankfurti iskola“ néven ismert gondolkodói irányzatot. A *Társadalmi Szemle* tömör cikkben referált a konferencia munkálatainak eredményéről.

Az 1923-ban Majna-Frankfurtban megalakult Institut für Sozialforschungnak és folyóiratának, a *Zeitschrift für Sozialforschung*nak a törzsgárdájával induló „iskolát“ olyan — nálunk is közhírnemű — nevek fémjelzik, mint Max Horkheimer, T. W. Adorno, J. Habermas, L. Löwenthal, H. Marcuse, E. Fromm, F. Neumann, Fr. Pollock, A. Schmidt, K. Lenk, W. Benjamin. Az általuk előszeretettel „kritikai elméletnek“, „negatív dialektikának“ nevezett szellemi vonulat a hatvanas években került a nemzetközi (radikalizálódó, illetve baloldali) értelmiség érdeklődésének, majd egyre inkább bírálatának homlokterébe.

A polgári engedtelenség ideológiájaként jellemezhető gondolatépítmény közvetlen modellje a kapitalizmus, amelynek alapvető ellentmondását — munka és tulajdon ellentétét — nem valóságos összefüggésben, hanem elszigetelt közvetlenségben tükrözik, ezért az elidegenedést az általában vett társadalmi munkamegosztás szükséges velejárójának tekinti. Világképe „vegytisztán“ negatív, mert egyoldalúan a felszín lényegtől megfosztott, tehát negatív jelenségeit veszi számba.

Az ún. *fogyasztói társadalom* (civilizált világ) képviselője a *hatalom*, amelynek célja, hogy fennmaradása érdekében magába építse a társadalom valamennyi létezőjét, és felszámolja önmaga kritikai tudatát. Funkciója ezért a *represszió*, eszköze a *tudomány*, módszere pedig az univerzális *manipuláció*. A javak bősége lehetővé teszi, hogy a mai kapitalizmus integrálja a munkásosztályt, és osztályjellegével együtt forradalmi öntudatát is megszüntesse. Az ember vegytisztán el-

idegenedett, magányos, öntudatlan és szorongó tömegemberré válik, egyszemélyiségű, minden életfunkciójában manipulált, akinek még ösztönvilága is a mestersegesen betáplált fogyasztási ösztönre épül, önértékelése fogyasztott javainak (pénz-)értéke, hőskultusza a *siker-mítosz*, E minden ízében elidegenedett ember-telen társadalomnak egyetlen orvossága a *Nagy Tagadás* (a vegytisztán *negatív kritika*, olyan destruktív társadalombírálat, amelynek nincsen a valóság nyelvén tételezhető pozitív ellenpólusa); egyetlen lehetséges emberi fogadtatása a teljes elutasítás, összes tudatformájának *kirojtossítása* (azaz negatív dialektikus felbontás, kritikai kikézdése, értékeinek devalválása, magatartásnormáinak felrúgása) a *totális elidegenedettséggel* szembeni *totális idegenség*, a distanciálódott intézményektől való tudatos távolmaradás. A frankfurtiak elméleti célkitűzése fogalmilag is paradoxon: *negatív humánum*, egy tiszta tagadásból álló emberiség.

E „világképben“ megmutatkozó (negatív) szelektáló önkény sajátos fogalmi-logikai önkénnyel egészül ki, amely a reális anyagi valóság objektív kategóriáit sorra morális, pszichológiai, érték-, illetve esztétikai kategóriákkal, a szabatos filozófiai fogalmakat metaforákkal helyettesíti, ami lehetőséget nyújt technika és atomfegyverek kapitalista szocialista ipar stb. analógiás elvetésére. E logikai önkény legsúlyosabb következménye mégis az, hogy szubjektum és objektum viszonytalanítása, a közvetítés kiiktatása egyúttal a kritika ténylegesen létező, valóságos kategóriájának a kiiktatását is jelenti. Ezzel ugyanis a „frankfurtiak“ sokat hangoztatott *nembeli lényeg* fogalma válik *kirojtozottá*. A valóságban — és a marxi leírásban — ugyanis az ember nembelisége, illetve a szabadság és kritika egyazon kategória formái és tartalmi oldala. Az ember mint nembeli lény annyiban kritikai és szabad, amennyiben felismeri az inherens mértéket. A frankfurtiak szabadságfogalma viszont a munkától, a társadalomtól való szabadságot jelenti. Ezért e szabadságeszmény nevében történő kritika forradalmi alanya csakis a *marginális*, a társadalmon önként kívülálló vagy önkényesen kirekesztett rétegek lehetnek. Az így felfogott szabadság és szabad (*gazdasági és társadalmi rabságból szabadult, sokoldalú, szabadon játszó és erotizáló*) ember önmegvalósítási szférája nem lehet a társadalom — munkára, gazdaságra alapozott — előtörténetének folytatása, csak annak radikális befejezése utá-

ni, a pusztá negatívitás semmijére alapozott utópia.

Múlt és jövő, a történelem olyan szagatott vonallá merevedik, amelynek minden egyes eleme egy-egy megdermedt világvége, amelyben már nem lehet kitápnítani Marx nagy „tévedését”, a honnan—hová logikáját. A „frankfurti” jövőkép ellentmond a történelmi folytonosság egyetlen lehetséges és kommunizmus néven ismert konklúziójának, az utópiák területére csap át, ezért megvalósításának eszköze nem a proletárforradalom, hanem egy forradalmisággá stilizált szeretlenkedés, amely a sajátosan „frankfurti” élethelyzet, életérzés konklúzióit nem konkrét, hanem merőben részleges irányból, és nem általános, ösztársadalmi, hanem transzcendens, „társadalmon-kívüli” irányba igyekszik morális „legyen“-né tenni.

JÖVŐKUTATÁS — BUKAREST UTÁN (Contemporanul, 1973. 5.)

A III. bukaresti futurologiai világkonferencia (1972. szeptember 3—10.) eredményeit csak azután lehet értékelni, miután megjelent a konferencia teljes anyaga. Az anyag szerkesztése azóta befejező szakaszba lépett, a kiadás egy amerikai és egy hazai kiadó közös munkája. Angol, francia és holland tudományos kiadók antologikus válogatással készülnek, a fontosabb szakfolyóiratok tematikai összeállítások közlésére kértek engedélyt.

Azt már most meg lehet állapítani, hogy a szaksajtó bőven foglalkozik a konferencia munkálataival. A nyugatberlini *Analysen und Prognosen* novemberi száma a jövőkutatás jövőjét elemzi — Bukarest után. A konferencia előtt kevés remény mutatkozott arra, hogy egyeztetni lehessen a jövőkutatás két végletesen szembenálló irányzatát. Áthidalhatatlannak látszó szakadék tátongott a kritikai humanisták és a technokraták

között. Peter Menke-Gluckert, a világkonferenciák szervezésével foglalkozó állandó bizottság Bukarestben megválasztott új titkára úgy véli, a III. világkonferenciával új szakasz kezdődik a jövőkutatásban. Sikerült végre közös gyakorlati platformot kidolgozni, s ezzel összefogni a jövőkutatás eddig rendkívül szétszórót erőit. Nemcsak Kelet találkozott itt Nyugattal, hanem itt képviseltette magát először a harmadik világ, bár még távolról sem valódi jelentőségéhez mérten. Figyelemre méltó, hogy a konferencián megszavazott *Bukaresti Nyilatkozatban* milyen erőteljesen jelentkezik a futurologiai világszövetség megalakításának igénye.

A Nobel-díjas Gábor Dénes levélben értékeli a konferenciát. „Remélem — írja —, a konferencia megkapja azt a nemzetközi elismerést, amelyet megérdemel.”

A bukaresti konferencia eredményeit eddig két nemzetközi szervezet vitatta meg: a párizsi *Futuribles* és a *Római Klub*. A konklúziókban kiemelik a bukaresti viták nyílt, őszinte, sok kérdés megoldását előbbrevívó légkörét.

Részletes beszámolók jelennek meg a *Technological Forecast and Social Change* (Egyesült Államok), *Futures* (Anglia), *Analyse et Prévision* (Franciaország), *Futuribili* (Olaszország), *Impact* (UNESCO), *Technology Assessment* (Egyesült Államok) és a *Kybernetes* (Anglia) című folyóiratokban.

Kivitelezhető-e a bukaresti javaslatok, megvalósulhatnak-e a bukaresti eredmények? — teszi fel a kérdést a *Contemporanul*-cikk szerzője, Pavel Apostol, akinek jelentős szerepe volt a konferencia megszervezésében. Úgy tűnik, igen. Ez év első felében terjesztik elő és vitatják meg Párizsban annak az anknak az eredményeit, amely a megalakítandó futurologiai világszövetség alapszabályzata, céljaira és szerepére vonatkozó véleményeket összesíti.

A *Bukaresti Nyilatkozat* nem volt pusztába kiáltott szó.